

## **STRATEGIPLAN:**

# **KVINNESPØRSMÅL OG LIKESTILLING I DEN NORSKE KIRKE**

## Forord

Kirkemøtet 1996 vedtok at det i 1999 skulle framlegges en strategiplan for "å styrkja og utvikla vidare kyrkja sitt arbeid med kvinne- og likestillingsspørsmål i framtida" (sak KM 14/96). Komiteen for Det økumeniske tiåret nedsatte våren 1998 ei arbeidsgruppe til å utarbeide denne planen (sak KDT 11/98). Grappa har hatt følgende medlemmer: Ann Coates, Astrid Grude Eikseth, Gry Friis Eriksen, Anne Anita Lillebø, Synnøve Hinnaland Stendal, Inger Vederhus og Kristine Værnes.

Alle bispedømmerådene, Kirkelig ressurscenter for mishandlede kvinner, Norsk Kvinnelig Teologforening, Norges KFUK og KFUK speideren var invitert til å komme med innspill til strategiplanen. Det var også alle fagnemndene i de sentralkirkelige råd. Grappa har også mottatt verdifullt stoff fra enkeltpersoner som har blitt utfordret.

Strategiplanen er bygget opp omkring fem hovedmålsettinger. Disse fører vidare Kirkenes Verdensråd hovedmålsettingene ved inngangen av Det økumeniske tiåret. Kirkemøtets tidligere vedtak er referert som premiss for planen og er forsøksvis ordnet i forhold til hovedmålsettingene.

Denne planen tar ikke med alle de utfordringene kirkens arbeid med kvinne- og likestillingsspørsmål representerer. Arbeidsgruppa har måttet begrense seg både når det gjelder temaer som drøftes og forslag som fremmes. Planen er bygget opp med hovedmål og delmål. Denne inndelingen kan leses som en kortversjon av planen. Den framgår av innholdsfortegnelsen og hovedmålene er gjengitt på baksida av heftet. I beskrivelsen av hvert delområde har vi forsøkt å gi en enkel bakgrunn og litt refleksjonsstoff. Hvert delområde ender med forslag til målsetting og tiltak.

Vi håper at strategiplanen skal være et nyttig utgangspunkt for Kirkemøtets drøfting. Vi håper også at planen skal kunne gi impulser som et ressursdokument til organer og personer til å arbeide kvinnespørsmål og likestilling i kirken. For at strategiplanen skal kunne leses uavhengig av rapporten om gjennomføringen av Det økumeniske tiåret, vil det være noe overlapping.

For mer informasjon om det arbeidet som allerede er gjort henviser vi til rapporten om gjennomføringen av Det økumeniske tiåret.

# INNHold

Innledning: På vei mot et likeverdig og likestilt fellesskap..... 4

## Strategiplan for oppfølging av kvinnespørsmål og likestilling

### Den norske kirke skal:

<b>I</b>	<b>Fremme kvinners deltakelse i kirken.....</b>	<b>7</b>
A	Arbeide videre med kvinner og ledelse.....	8
B	Styrke kvinnelige presters stilling.....	11
C	Styrke kvinners posisjon i det kirkelige arbeidsmarkedet.....	13
D	Styrke jenters og unge kvinners deltakelse i kirken.....	14
<b>II</b>	<b>Synliggjøre og styrke kvinners arbeid med teologi, gudstjeneste- og trosliv.....</b>	<b>18</b>
A	Arbeide med inkluderende språk i gudstjenesten.....	18
B	Arbeide med dåpsliturgien i et inkluderende perspektiv.....	20
<b>III</b>	<b>Vektlegge kvinners kompetanse i kirkens arbeid for fred, rettferdighet og vern om skaperverket.....</b>	<b>23</b>
A	Drøfte miljøvern i et kvinneperspektiv.....	23
B	Samarbeide med kvinner i Sør.....	25
C	Bidra til at innvandrerkvinnens stilling styrkes.....	26
D	Videreføre økumenisk kontakt og samarbeid.....	28
<b>IV</b>	<b>Intensivere kirkens innsats mot vold og overgrep.....</b>	<b>31</b>
A	Videreutvikle apparatet mot vold og overgrep.....	31
B	Fokusere på seksuelle overgrep mot gutter.....	33
C	Arbeide med Gudsilde, språk og liturgi i lys av overgrepserfaringer.....	34
<b>V</b>	<b>Integrere og spesialisere arbeidet med kvinnespørsmål og likestilling.....</b>	<b>37</b>

## Innledning:

### **På vei mot et likeverdig og likestilt fellesskap**

I sitt arbeid med kvinnespørsmål og likestilling står Den norske kirke i en verdensvid sammenheng. Kirkenes Verdensråd har båret fram tiåret for verdens kirker som et redskap for å fremme solidaritet med kvinner. Også Det Lutherske Verdensforbund har gått helhjertet inn i denne prosessen for å gi sine medlemskirker inspirasjon og støtte. Når det økumeniske tiåret nå er avsluttet, kan en konstatere at kirker av alle konfesjoner og i alle verdensdeler har vært berørt, selv om de enkelte kirkenes innsats nok har vært mer eller mindre omfattende.

Vår situasjon i dag er et resultat av en lang historisk prosess. Det er store forskjeller på kvinners kår og status i kirkene i ulike historiske epoker. Det er også store forskjeller de ulike kirkene imellom. Når det gjelder Kirkenes Verdensråd og Det Lutherske Verdensforbund, har arbeidet for å styrke kvinners deltakelse vært med fra begynnelsen.

Her i Norge stod Bispemøtet for den første utredningen med et tema som kan betegnes som et kvinnespørsmål. Dette skjedde på 30-tallet, da kvinneprestspørsmålet gjentatte ganger ble behandlet av Stortinget. Tidlig på 70-tallet ble kvinnespørsmål og likestilling med et videre perspektiv enn kvinnelige prester satt på den sentralkirkelige dagsorden. Det var Bispemøtet som tok initiativ til dette, men utfordringen kom fra kirkens kvinneside.

Både internasjonalt og nasjonalt har dette arbeidet vært båret av en visjon om gudsfolket som et likeverdig og likestilt fellesskap. Denne visjonen avspeiler et menneskesyn, en kirkeforståelse og et gudsbilde som ikke underordner det kvinnelige under det mannlige.

Mennesket er mann og kvinne, skapt likeverdige i Guds bilde. De er døpt og innlemmet i Kristus som likeverdige og har som likeverdige den samme del i det nye livet i Den hellige ånd. Et fellesskap der dette ikke får komme til uttrykk, er et fattigere fellesskap. Vi utfordres derfor hele tida til å vurdere den faktiske situasjonen i kirke og samfunn i lys av denne visjonen. Et arbeid for å styrke kvinners rettigheter, gi rom for kvinners bidrag og utvide kvinners ansvars- og virkeområde vil derfor være et arbeid for det kristne fellesskapet som helhet. Dette fordrer arbeid på alle plan. Forskning og teologisk refleksjon må gi basis for ulike tiltak på handlingsplanet.

Strategiplanen som her legges fram, bidrar til en analyse av situasjonen slik den er nå, i etterkant av det økumeniske tiåret. Strategiplanen er også et forsøk på å presentere forslag til mål og tiltak som kan styrke kvinne- og likestillingsperspektivet i Den norske kirke.

I arbeidet vårt har vi gledet oss over at vi som kirke har beveget oss i riktig retning på mange områder i løpet av dette tiåret. Samtidig er bildet blitt mer komplekst og mangfoldig. Ikke alle utviklingstrekk går i en retning. På flere områder er det nå vanskeligere å se kvinner og menn som to adskilte grupper med klart definerte interesser og atferdsmønster. Dette innebærer imidlertid ikke at kjønnsperspektivet er blitt mindre viktig.

Kampen for kvinners frigjøring og likestilling har gått i ulike faser. Det som er karakteristisk for de ulike fasene opptrer gjerne sammen i tid, men med ulik tyngde. På den måten kan fasene like gjerne representere ulike perspektiver på likestillingsarbeidet.

En måte å systematisere dette på, er å se den første fasen som kampen for å sikre kvinner like formelle rettigheter som menn. I vår kirke er dette stort sett en tilbakelagt fase, mens like formelle rettigheter for kvinner og menn fortsatt er et aktuelt tema i storparten av verdens kirker.

Den neste fasen er arbeidet for at kvinner skal få ta i bruk de mulighetene som er åpnet for dem. Arbeidet for å sikre kvinnerepresentasjon kan ses inn i denne sammenhengen.

Den tredje fasen er kampen for at kvinner skal kunne bruke rettighetene på egne premisser. Det betyr at kvinner er seg bevisst sine egne erfaringer og sin egen kvinnekultur som en ressurs i møte med ulike utfordringer. Dette innebærer både kritisk evaluering og arbeid med å omforme det bestående.

I denne prosessen har oppmerksomheten om menns spesielle forutsetninger blitt større. Det har blitt en økende forståelse for at alle saker ikke bare har et kvinneperspektiv, men også et mannsperspektiv. Det allmenngyldige er gjerne, som ordet "allmenngyldig" indikerer, det mannlige. Det som i utgangspunktet kan synes kjønnsnøytralt, kan vise seg å ha skjulte kjønnspremisser og fungere forskjellig i forhold til de to kjønn. En nærmer seg her en fjerde fase der kjønnsperspektivene blir det viktigste. Med utgangspunkt i kjønn er det ofte ikke bare snakk om to perspektiv. Mangfold og kompleksitet med synsmåter som går på tvers av kjønn er også en del av bildet. Kjønnroller er og bør være mangfoldige.

På tross av dette, kan en skjelve et dypere lag i vår kulturs kjønnsforestillinger. Eldgamle mønstre er fremdeles i live. Mer eller mindre ubevisste normer for jenters og kvinners adferd kan være så snevre at de hindrer fri utvikling og utfoldelse. Dette kan oppleves som utstøtning og føre til hemmende konformitet eller et brudd med fellesskapet og dets normer.

En annen forestilling i kulturen er at det som oppfattes som det mannlige er overordnet det kvinnelige. Kvinnen blir i større grad enn mannen identifisert med det kroppslige. Det blir dermed asymmetri mellom det kvinnelige og det mannlige, der kvinnen hele tida er oppmerksom på at hun er kropp, mens mannen er friere i forhold til sin egen kroppslighet. I en slik forestilling blir åndsliv og ledelse mannens område.

Kvinner i vår kultur blir oftere utsatt for invasjon. Overgrep er ekstreme eksempler på dette. Kvinner møtes også med en forventning om å stadig være tilgjengelige for andre. Dette kan gi problemer med grensesetting og selvbylde. I et slik mønster kan behovet for å være godt likt og ivaretagende blir for styrende.

Disse trekkene er forestillinger få vil identifisere seg med, og de forblir som oftest uuttalt. Som en implisitt del av kulturen tvinger de likevel kvinner og menn til å forholde seg til de grensene disse forestillingene skaper.

Ved å være oppmerksom på slike understrømmer i kulturen og være klar over våre historiske forutsetninger, står vi bedre rustet i arbeidet for et rikere og sannere fellesskap i kirke og samfunn.

# I Fremme kvinners deltakelse i kirken

## Kirkemøtets vedtak

1990

1. I alle råd og utval på kyrkjelyds-, bispedøme- og Kyrkjerådsplan skal det arbeidast for at ikkje noko kjønner er representert med mindre enn 40%.
2. Det er viktig å motivere og skolere kvinner til å ta på seg leiaroppgåver på eigne premissar. I dette arbeidet må det leggjast vekt på kvinnespesifikk kompetanse. Arbeidsform og leiarstil i kyrkjelege organ må difor vurderast kritisk.
4. Når det gjeld kyrkjelege stillingar er det eit mål å sikre jamnare kjønnsfordeling på alle plan.
5. Kvinner bør oppfordrast til å søkje sokneprest- og prostestillingar.
6. Det ville vere ein rikdom for Den norske kyrkja om den også fekk kvinnelege biskopar. Det er samstundes viktig at einkvar biskop blir utnevnt med eit klårt kyrkjeleg votum.
7. Kyrkjemøtet oppmodar dei teologiske utdanningsinstitusjonane til å setja i verk tiltak for å styrka rekrutteringa av kvinner til stillingar i undervisning og forskning.

Kirkemøtet vedtok dessuten å prioritere Framdriftsplanenes prosjekt nr.1 "Lederutvikling for kvinner" og prosjekt nr. 18 "Økumenisk arbeid i forbindelse med tiåret".

1993:

2. Kyrkjemøtet bed Kyrkjerådet leggja til rette for at kvinner sine erfaringar frå arbeid i kyrkja sine råd og utval vert samla, analyserte og drøfta.
3. Kyrkjemøtet oppmodar bispedømeråda til å setje i gang eigne kurs for dei nyvalde kvinnene i alle bispedømeråd og sokneråd.
5. Kyrkjemøtet bed bispedømeråda arbeide medvite for å få opp talet på kvinner i faglege og leiande stillingar på bispedømeplan.
6. Kyrkjemøtet ber om at det ligg føre ei oversikt over alle kyrkjelege tilsetjingar i perioden 1989-94 til neste Kyrkjemøte.
7. Kyrkjemøtet vil be Kyrkjerådet setje i gang eit arbeid omkring kjønnsroller, teologi og kyrkje. Både kvinner og menn må involverast i dette arbeidet.
8. Prosjektet "Leiarutvikling for kvinner" må sikrast økonomi slik at ein så snart som råd er kan setje i gang ein ny kursrunde med ny deltakargruppe.

1996:

2. Kyrkjemøtet 1990 vedtok at det er eit mål at ikkje noko kjønner skal vera representert med mindre enn 40% av medlemmene i utval og råd på alle plan i kyrkja. Dette må oppfyllest i 1997 når det gjeld sokneråd/fellesråd og i 1998 når det gjeld bispedømeråda og dei sentralkyrkjelege råd og nemnder og komiteer som dei nemner opp.
3. Det er viktig at kvinnelege prestar blir valde inn i bispedømeråd og sentralkyrkjelege råd.
4. Bispedømeråda har eit særleg ansvar for å sikra ei balansert kjønnsfordeling i leiande stillingar og faglege stillingar på bispedømeplan.

5. Det må leggjast vekt på at kvinner ikkje blir underrepresenterte i dei nye stillingane som daglege leiarar av dei kyrkjelege fellelråda i kommunane. Det må arbeidast medvete for å rekruttera kvinner til kyrkjeverjeutdanninga og kvinner må stimulerast til å søkja desse stillingane.

6. Arbeidet med leiarutvikling for kvinner i kyrkja må førast vidare, særleg på det regionale og lokale planet.

13. Kyrkerådet tar initiativ så den frå før vedtekne dialogen mellom ulike grupperingar i synet på kvinnelege presteteneste kan haldast så snart som mogleg i 1997.

## A ARBEIDE VIDERE MED KVINNER OG LEDELSE

### Situasjonsbeskrivelse

Gunvor Lande i St. Sunniva, 3/1998:

*Men kvinner som leiarar i kyrkja på alle plan, det er eit langt lerret å bleike. Kvinner må velge det, vilje det, søke det, det er ei side av saka. Men kvinnene må også oppfordrast, innstillast, nominerast, utnemnast. Det er utruleg mykje å ta fatt i her, når kyrkja skal endre sin praksis og aktivt plassere kvinner i leiande stillingar. Slett ikkje berre kvinnene må endre sine haldningar og sine handlingar. Heile kyrkja må gjennom ei endring, på så mange slags måtar.*

Kvinnens deltakelse i rådsstrukturen var alminnelig akseptert i Den norske kirke da Kirkemøtet i 1990 satte som mål at det i alle råd og utvalg, på alle plan i kirken, skulle være slik at ikke noe kjønn skulle være representert med mindre enn 40%. Kvinnens representasjon i rådsstrukturen har langt på vei nådd Kirkemøtets målsetting. Men fortsatt finnes det store variasjoner, og fortsatt er det slik at både andelen kvinnelige medlemmer og ledere synker når en beveger seg oppover i strukturene. Dette gjelder både verv og stillinger.

Når det gjelder Den norske kirkes internasjonale engasjement, er det i løpet av Det økumeniske tiåret skjedd en markant endring ved at Den norske kirke har nominert og fått valgt inn kvinner i sentrale posisjoner i både Kirkenes Verdensråd, Det Lutherske Verdensforbund og Konferansen av Europeiske Kirker.

Fra komiteinnstillingen til sak KM 14/96 om Det økumeniske tiåret:

*Det er såleis ikkje likestilling om kvinnene gjennomgåande er representerte med 40% i leiande organ når mennene gjennomgåande har 60%. Om kvinnene i ett organ utgjør 40% av medlemene, må det vera like naturleg og vanleg at dei i andre organ utgjør 60%.*

....

*Vår kyrkje er bygd på samvirket mellom ordinerte og leke, mellom råd og embete. Dette er ein umissande del av vår forståing av kyrkja. I dag sit leke kvinner i sentrale leiarstillingar på alle plan i kyrkja. Det er viktig at dei får den respekt som gjer at dei kan framstå med mynde og bli meir synlege både i det interne kyrkjebiletet og i mediebyletet. Det siste er særleg viktig for den profil kyrkja teiknar av seg sjølv i samfunnet.*

For å kartlegge medlemskirkens behov i forbindelse med Det økumeniske tiåret, gjennomførte Det Lutherske Verdensforbund i tiårets første år en spørreundersøkelse rettet mot kvinnearbeidet innen de ulike medlemskirkene. Over hele verden kom lederutvikling for kvinner øverst på prioriteringslista. I utgangspunktet var dette også tilfellet for Norges del.

Når det gjelder kvinner og ledelse, har det her vist seg å være nødvendig å arbeide med prosentvis deltakelse og med mer personlige og innholdsmessige sider ved ledelse. Arbeidet med lederutvikling for kvinner kommer inn under sist nevnte kategori.

Kursopplegget "Kvinne er kvinne best" av Maja Osberg, forelå i 1988 og i denne tiårsperioden er det arrangert et betydelig antall kurs både på regionalt og lokalt plan med utgangspunkt i dette opplegget. Kursopplegget er også oversatt til flere språk og kan brukes i kirker i ulike deler av verden og i internasjonale sammenhenger.

Kirkemøtet 1990 gav prosjektet "Lederutvikling for kvinner" høyeste prioritet, og Kirkemøtet i 1993 oppfordret bispedømmerådene til å sette i gang kurs for nyvalgte kvinner i alle menighets- og bispedømmeråd. Denne prioriteringen kan ses i sammenheng med Kirkemøtets ulike vedtak som har som målsetting å sikre en balansert representasjon av kvinner og menn på alle nivåer i kirken.

Fra 1993 til 1995 ble det fra sentralt hold gjennomført et lederutviklingsprogram for kvinner på topp- og mellomledernivå i kirken. Intensjonen med kursprogrammet var blant annet å motivere og skolere kvinner til å ta på seg lederoppgaver i kirken på egne premisser. Dessuten å skape et nettverk for kvinnelige ledere i kirken, som inkluderer både leke og ordinerte, ansatte og valgte. Mange av kursdeltakerne har tatt initiativ til kurs i egne bispedømmer, og de representerer en ressurs som det er viktig at kirken tar vare på og gjør seg nytte av.

Kirkerådets lederutviklingskurs har også gitt ringvirkninger ved at Det praktisk-teologiske seminar ved Universitetet i Oslo og Presteforeningen har arrangert lederutviklingskurs for kvinnelige prester.

Det er viktig å reflektere over spørsmål som gjelder kjønn og ledelse. Finnes det en kvinnelig og mannlig lederstil? Hvordan er situasjonen nå i kirken og hvilke typer ledere er det behov for i kirken og i samfunnet forøvrig?

Både i og utenfor kirken er det erkjent at holdninger knyttet til kjønn og kjønnsroller er sosialt og kulturelt skapt. Tradisjoner i kultur og samfunn endrer seg langsomt, og en kan ha «blinde felter» som gjør at en overser tilvante mønstre. Rapporten «Kirke, kjønn og komiteer» som ble utarbeidet av Pål Repstad på oppdrag av Kirkerådet, viser at kvinner og menn kan ha ulike erfaringer og oppfatninger i spørsmål om kjønn og likestilling i kirkens praksis, på tvers av kjønnsforskjeller. Det er likevel stor grad av enighet om:

- at kvinner og menn engasjerer seg i ulike sakstyper, og at kvinnesaker gjennomgående er mer «myke» enn mennesaker,
- at uenighet i saker sjelden følger kjønns grensene, men langt oftere teologiske skillelinjer, til dels også generasjonsskiller og geografi,
- at når det gjelder lederstil, kan det hevdes at mannlig og kvinnelig lederstil er forskjellig, og at kvinners lederstil gjerne oppfattes som mer uformell og inkluderende.

Det er behov for at både kvinner og menn samtaler om og blir seg bevisst verdien av kvinner og menns mangfoldige kultur og bidrag i kirke og samfunn. Det er en berikelse for kirken at et større mangfold kommer til uttrykk gjennom økt kvinne-deltakelse, både i saker, samhandling, ledelse og perspektiv. Derfor trenger vi ennå å arbeide med å øke kompetanse, bygge nettverk

og motivere kvinner til deltakelse på alle plan i kirken. Det er behov for å ta vare på og videreutvikle høyt kvalifiserte kvinnelige lederes kompetanse. For en del kvinner vil det være viktig å kunne gjennomføre dette innen rammer av videreutdanning/kompetanseutvikling.

### **Målsetting**

- Å bidra til å videreføre arbeidet med å sikre jevn fordeling av kvinner og menn i råd og utvalg i kirken, og videreføre arbeidet med å øke andelen valgte og ansatte kvinnelige ledere, særlig på regionalt og sentralt plan.
- Å bidra til konstruktivt samvirke mellom kvinner og menn i embets- og rådsstruktur og generelt mellom de to strukturene.
- Å ta vare på kvinnelige ledere i kirken og gi dem impulser til faglig vekst og utvikling og bevisstgjøre dem på muligheter og utfordringer når det gjelder kvinne- og likestilling i kirken.
- Å bidra til utvikling av uformelle nettverk og fora for å dele erfaringer og refleksjon fra nasjonalt, økumenisk og internasjonalt kirkelig arbeid.
- Å bli oppdatert på tema som gjelder kvinner og ledelse, kvinnehistorie og kvinneteologi, - nasjonalt og internasjonalt.
- Å gi både kvinner og menn anledning til å reflektere over ledelse i kjønnsperspektiv.

### **Tiltak**

- Kirkerådet tar initiativ til en konsultasjon for kvinner og menn i kirken med emner som gjelder kirke og kjønn i et sosialt og kulturelt perspektiv.
- Det arbeides med å følge opp og skape fora for Den norske kirkes representanter i internasjonale og økumeniske organer der kjønnsperspektiver og likestilling kan drøftes.
- Utdanningsinstitusjonene og yrkesorganisasjonene oppfordres til å integrere kvinne- og kjønnsperspektiver i sin undervisning/kursvirksomhet og til å gi tilbud om egne opplegg som gjelder kvinner og ledelse. Betydningen av allsidige erfaringer og et mangfoldig ledelsesrepertoar for både kvinner og menn vektlegges.
- Biskopene og utdanningsinstitusjonene oppfordres til å lage kurs/fagdager om kvinnelige og mannlige diakoners, kateketers og presters fellesskap og samarbeid.
- Det oppfordres til at tema som gjelder kjønn og ledelse tas opp i medarbeidersamlinger på regionalt og lokalt plan.

- Kirkerådet vurderer hvordan valg- og oppnevningsprosedyrer slik de er nedfelt i lov og regelverk, fungerer i praksis. En ønsker å utforme redskap som sikrer en jevnere fordeling og prosentvis høyere kvinnerepresentasjon.
- Kirkerådet arrangerer periodevis kompetansegivende lederutviklingskurs for kvinner i samarbeid med en høyere utdanningsinstitusjon.
- Bispedømmerådene utarbeider planer for og arrangerer kvinnesamlinger/lederutviklingskurs på regionalt/lokalt plan. Kirkerådet følger opp ved å arrangerer en konsultasjon for lokale kursledere.

## B STYRKE KVINNELIGE PRESTERS STILLING

### Situasjonsbeskrivelse

De kvinnelige prestene er fremdeles i en spesiell situasjon. Denne gruppa opplever at det settes spørsmålstegn ved deres eksistensberettigelse og teologiske legitimitet.

Fra komiteinnstillingen til sak KM 14/96:

*Dei kvinnelege prestane har ein særleg funksjon som symbolbærarar for likeverd og likestilling. Denne gruppa har måtta bera ei særleg tung bør i oppbrotet frå rådande tradisjonar og tankemåtar og strevet for at nye haldningar og praksis skulle få gjennomslag. Kvinnelege prestar og andre kvinner i kyrkja må spela ei viktig rolle for å føra evangeliet ut til dagens menneske til nye grupper, og såleis fortolka den kristne bodskapen i vår kultur og vår kontekst.*

Mange motstandere av kvinners prestatjeneste mente at de kvinnelige prestene ville svekke kirken, istedet har vi sett at kirken er blitt beriket. Kvinners prestatjeneste har utvidet kirkens horisont og skapt et mangfold bl. a. ved å tilføre kirken kvinners erfaringer og verdier, med de konsekvenser det har for teologien, tjenestens oppgaver og dannelsen av presterollen. Samtidig må hver ny generasjon arbeide med den teologiske begrunnelsen for kvinners prestatjeneste og ta et oppgjør med underordningsteologi.

Andelen kvinner i prestatjeneste er økende. Kvinner utgjør bare 12% av menighetsprestene i Norge, men nær halvparten av de nyordinerte prestene er kvinner. Det er fremdeles uforholdsmessig få sokneprester (39 er kvinner), bare 5 proster og fremdeles bare en kvinnelig biskop. (Tallene er fra 99.) Det siste er til tross for at det i reglene om nominasjon og utnevning av biskop er tatt med en bestemmelse om at det skal tilstrebes at både kvinner og menn blir nominert.

Alle biskopene ordinerer kvinner. I reglene for valg av bispedømmeråd er det tatt med bestemmelser som skal styrke kvinnelige presters representasjon, og en kvinnelig prest er for første gang valgt inn i både et bispedømmeråd og i Kirkerådet. Siden 1994 har det vært en kvinnelig prest innvalgt i Mellomkirkelig Råd.

Rapporten "Rom i herberget? kvinnelige menighetsprester på arbeidsmarkedet i Den norske kirke", utarbeidet av Ida Marie Høeg, viser at kvinnelige prester noen ganger opplever seg forbigått av menn på usaklig, kjønnsbetinget grunnlag. Både rapporten og Norsk Kvinnelig Teologforening har pekt på det problemet det er at ansettelse i prestestillinger ikke kan bli vurdert av Likestillingsombudet. Kirkerådets rapporter om kirkelige tilsetninger viser at det er store forskjeller mellom norske bispedømmer når det gjelder kvinneandelen av presteskapet. Høegs rapport viser også at det er store forskjeller i kvinnelige presters oppfatninger om forholdene i de ulike delene av landet. Kirkerådets oppfordring om å ta med "Kvinner oppfordres til å søke" ved utlysning av sokneprest- og prostestillinger står fortsatt ved lag, men blir ulikt praktisert. Uansett synes det nødvendig at bispedømmerådene i sin ansettelsespolitikk oppfordres til å ta helhetskirkelige hensyn ved blant annet å praktisere moderat kjønnskvoltering ved presteansettelser.

En annen side ved denne saken er at rapporten "Rom i herberget?" også viser at det er en del kvinner som har gjort den erfaring at deres kjønn har betydd noe positivt ved ansettelse som menighetsprest, og ansettelsesreglementet vurderes positivt av det kvinnelige prestene. Den vanskelige økonomien i kirken er imidlertid et problem som rammer kvinner spesielt når det gjelder vikartjeneste ved svangerskapspermisjoner. Det lave antallet kvinnelige menighetsprester kan nok også fortelle om generelle problemer knyttet til prestedtjenesten som stor arbeidsbyrde og uregelmessig arbeidstid. Dette er forhold som nok vanskeliggjør både kvinners- og menns rekruttering til prestedtjenesten.

### **Målsetting**

- Å tilpasse arbeidsforholdene i prestedtjenesten til et kjønnsrollemønster der ektefellene deler omsorgsoppgavene.
- Å intensivere arbeidet for å få flere kvinner inn i de ledende sokneprest- og prostestillingene og for flere kvinnelige biskoper.
- Å sørge for at lederrekruttering blant kvinner starter i en tidlig fase av utdanning og yrkesliv.
- Å gi anledning til faglig fordypning og refleksjon over teologi og kirkelig tjeneste i kjønnsperspektiv.

### **Tiltak**

- Det arbeides for at vikartjenesten for prester blir utbygget.
- Det arbeides for å imøtekomme behovet for en ankeinstans for presteansettelser.
- Hvert bispedømmeråd utarbeider en strategi for å sikre en jevnere fordeling av kvinnelige og mannlige prester.
- Kirkerådet tar initiativ til en konsultasjon om arbeidet for å få inn kvinneperspektiver i pensum ved de teologiske og praktisk-teologiske utdanningsinstitusjonene.

Erfaringene med å rekruttere kvinner til stipendiat- og undervisningsstillinger drøftes også.

- Det arbeides for opprettelse av flere professorater for kvinneteologi og flere stipendiatstillinger og professorater for kvinner.

## C STYRKE KVINNERS POSISJON I DET KIRKELIGE ARBEIDSMARKEDET

### Situasjonsbeskrivelse

Det er en gjennomgående trend i kirken at vi finner færre kvinner i ledende stillinger og i visse fagstillinger jo høyere opp i hierarkiet en kommer. Det er også vanligere med deltidsstillinger blant kvinner enn menn, og spørsmålet om likelønn for kvinner og menn er like aktuelt for kirkelige stillinger som for andre.

Analysen utført av Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon har påvist at det er:

- klar overvekt av kvinner i stillinger som diakon, klokker og menighetssekretær
- omtrent like mange kvinner som menn i kateketstillinger
- klar overvekt av menn i stillinger som kirkeverger, organister og kirketjenere

I samfunnet generelt gir mannsdominerte yrker bedre lønnsmessig uttelling enn kvinnedominerte yrker. I en undersøkelse om likelønn, som det refereres til i Norges nasjonale rapport til FNs 4. globale kvinnekongress i Beijing 1995, konkluderes det med en lønnsforskjell mellom kvinner og menn på 14%. Denne forskjellen kan bare forklares med lønnseffekten ved å arbeide i et kvinnedominert yrke og ved bedriftsinterne forhold som holdninger til likestilling og kvinners mindre makt og innflytelse i lønnsforhandlinger.

Når det gjelder spørsmålet om "lik lønn for likt arbeid" i kirken, viser rapportering fra KA at det er lønnsforskjeller mellom kvinner og menn i samme type stilling, der menn tjener gjennomsnittlig ca. 300 kr. mer enn kvinner pr. måned. Størst er lønnsforskjellen mellom menn og kvinner i kirkevergestillinger (ca. 2.200). Siden de fleste kvinnelige kirkeverger arbeider i små kommuner kan forskjellen, iallfall for en del, forklares med at jo større kommune, jo høyere kirkevergelønn.

I tida etter at den nye kirkeloven trådte i kraft, har det vært en økning i kvinneandelen i kirkevergestillingene/daglig leder for Kirkelig fellestråd fra ca. 30 % i 1996 til ca. 37 % i 1997. Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon har tilbudt lederkurs for kvinnelige kirkeverger. På bispedømmeplanet finner vi derimot at utviklingen har stagnert når det gjelder antall kvinner i ledende stillinger. Fortsatt er bare en av 11 kontorsjefer/administrasjonssjefer kvinner og fortsatt er kvinner i mindretall når det gjelder de faglige stillingene ved bispedømmekontorene. På kontorteknisk side er derimot kvinnedominansen stor. Når det gjelder kirkemusikerne, er bare to kvinner i fast stilling som domkantor.

En kan derfor ikke si at kirken alt i alt har lyktes i sin målsetting om å sikre jevnere kjønnsfordeling i stillinger på alle plan, heller ikke i målsettingen om å øke andelen kvinner i lederstillinger og i visse fagstillinger. Diakonstillingene ser ut til å utvikle seg i retning av et kvinneyrke med 66 % kvinner, mens de økonomisk-administrative stillingene på kommune- og bispedømmeplan ser ut til å få en tilsvarende dominans av menn.

Både kvinne- og mansrollen er mangfoldig og kompleks, og ulik utforming av lederroller har selvsagt sammenheng med hvilke lederfunksjoner som skal utføres. Dette dokumenteres av en undersøkelse som er gjennomført i regi av Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon blant lokale kirkeledere som rådsledere, kirkeverger og sokneprester. Man ønsket å finne vektlegging og tidsbruk i forhold til lederroller som "integrator", "entreprenør", "administrator" og "produsent". Kvinner og menn kom omtrent likt ut når det gjaldt lederfunksjoner knyttet til relasjoner ("integratorrollen"), mens det var funksjonen som rådsleder, kirkeverge eller sokneprest som avgjorde prioritering av tidsbruk for de øvrige lederrollene, heller enn kjønn. Avsluttende kan en si at for å øke rekrutteringen av kvinner til lederstillinger er det viktig at kirken utvikler og støtter opp om et variert rolleperatoar for ledelse.

### **Målsetting**

- Å intensivere arbeidet med å sikre jevnere kjønnsfordeling i alle stillinger og på alle plan i kirken
- Å arbeide for å øke rekrutteringen av kvinner til lederstillinger i kirken, særlig i større kommuner og på det regionale plan
- Å utvikle et mangfoldig repertoar i utforming av lederroller for både kvinner og menn
- Å bidra til at likelønnsprinsippet også i praksis må gjelde for alle kirkelige stillinger

### **Tiltak**

- For å motvirke skjev kjønnsrekruttering til de ulike kirkelige stillingene, tas det initiativ til å kartlegge utlysings- og tilsettingspraksis. Personalpolitiske virkemidler som lønn og skoloring vurderes også. Dette skjer i samarbeid med tilsettende myndigheter og fagorganisasjoner på lokalt og regionalt nivå.
- De ulike organer og ledere i kirken oppfordres til målbevisst å motivere og støtte kvinner til å søke ledende stillinger i kirken.
- Kirkens organer på ulike nivå ansvarliggjøres som aktive pådrivere for at likelønnsprinsippet skal gjelde for alle stillinger i kirken.

## **D STYRKE JENTERS OG UNGE KVINNERS DELTAKELSE I KIRKEN**

### **Situasjonsbeskrivelse**

Jo lengre ned på grunnplanet i Den norske kirke vi kommer, jo flere kvinner møter vi. Hva skal til for at jentene får utfolde og utvikle seg, og bli med og ta ansvar lengre opp i hierarkiet?

Jenters og kvinners situasjon varierer i de ulike menighetene. Likevel finnes det fremdeles spor av det patriarkalske synet som har gjennomsyret kirken. Mannen er ofte den som framfører - og kvinnen den som tolker.

I Plan for konfirmasjonstiden og Plan for dåpsopplæring i Den norske kirke nevnes kjønnsroller og grensesetting nesten ikke. Undersøkelser viser også at kristne ungdomsmiljøer tar disse spørsmålene opp i liten grad, og man har etterlyst en fokusering som tar utgangspunkt i de unges situasjon. I kirkens barne- og ungdomsarbeid er det også behov for en strategi for å forebygge seksuelle overgrep.

I Framdriftsplanen for "Det økumeniske tiåret - kirker i solidaritet med kvinner" ble det foreslått to prosjekter som angår unge jenters integritet og deltakelse: "Selvhevdelse og grensesetting" og "Likestillingsperspektiv i konfirmantundervisningen".

I det første prosjektet ville man arbeide med holdninger og atferdsmønstre gjennom samtale, rollespill m.m. i rene jentegrupper og blandede grupper. Utfra disse erfaringene skulle det utarbeides kursmateriell med tanke på konfirmant- og ungdomslederkurs. Det andre prosjektet siktet mot utarbeidelse av kursmateriell til konfirmanter og deres lærere som tar opp ulike spørsmål knyttet til likestilling og kvinnefrigjøring. En overordnet målsetting var å skape større bevissthet og interesse for dette hos både gutter og jenter. En mente at konfirmantene måtte få kunnskaper og bli oppmerksomme på hvilke ordninger og mekanismer i samfunnet som holder det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret ved like. Et tredje prosjekt som ble prioritert av Kirkemøtet, foreslo arbeid med mansrollen.

Det vil være behov for å utarbeide veiledningshefter og kursmateriell til alle disse problemstillingene. Som en ressurs kan en også se nærmere på materiell laget i Agder om verdivalg og grensesetting.

I barne-, ungdoms- og konfirmantarbeid må vi komme jentene i møte og ta opp spørsmål som angår deres liv, slik som selvbylde, kroppsfokusering og grensesetting. Hvis ikke kan det skape problemer for kvinners fulle deltakelse i Kirken.

Ledere bør også få hjelp til å vurdere og gjennomskue hvilket kjønnsrollemønster som presenteres både i tekst og bilde i læremateriell, slik at de kan unngå læremidler som presenterer jenter som lyttende og passive deltakere. De bør oppfordres til å presentere bibelske kvinneskikkelser som positive rollemodeller for barne-/ungdomsgrupper, og til å oppfordre jenter til å prøve seg på forskjellige områder.

I kristne ungdomsmiljøer med stor overvekt av jenter er det aktuelt å rette søkelys mot gutters "velge-og vrake"-oppførsel, som flere har pekt på. Andre aktuelle tema er spiseforstyrrelser, kroppsbilde/det annet kjønn, hvordan motstå sex- og abortpress, og oppfordre jenter til å bli subjekt i sitt eget liv. Det er også en oppgave å fremme solidaritet og nettverksarbeid jenter imellom, og å styrke omsorgs- og ansvarssiden i gutterollen.

Det er viktig at jenter ikke skal ta etter undertrykkende adferd. En metode kan være å lage egne gutte/jentegrupper i noen prosjekter, så ikke jentene blir støtputer for utagerende gutter. I forhold til den økende volden i en del ungdomsmiljøer kan det være aktuelt å arbeide med alternativ til vold/avvæpnende strategier.

Fra Jorun Gulbrandsens bok "Er skolen for Kari eller Ronny?" Ad Notam, Gyldendal as 1993:

*Når vind og bølger kaster båtene mot hverandre, er det godt å ha en fender mellom dem, en støtdemper som kan ta av for det verste. På skolen og i barnehagen er fenderen som regel ei jente. ....Hvor lett blir det for henne å reagere spontant og med avsky hvis noen slår og herjer med henne når hun blir større? Hun er blitt bedt om å tåle.*

Den tradisjonelle kvinneverollen har et snevert register. Det er behov for et større mangfold. Men i likestillingens navn skjer det også at kvinner tar etter dårlige sider ved mannenrollen, som får negative konsekvenser i forhold til helse og vold, f.eks. røyking, alkoholforbruk, stoffmisbruk, økt vold og kriminalitet.

Om menn sies det positivt av "han har beholdt gutten i seg", - mens kvinner kan oppleve at "jenta i dem" er blitt borte. Når det snakkes om "jenta", er det ofte som den svake, gråtende, misbrukte etc. Jenta som ressurs, - lek, mestring, glede, - erindringen om den sterke - denne "jenta" bør trekkes frem og styrken hennes inspirere videre i livet!

### **Målsetning**

Kirken utfordres til å:

- snakke sant om unge jenters og kvinners liv
- ta kvinners problemstillinger på alvor
- arbeide for et mer mangfoldig rollemønster
- bruke et inkluderende språk
- styrke jenters identitet, selvbilde og selvstendighet
- fortsatt motivere og styrke unge kvinner til aktiv deltakelse og lederoppgaver kirkens i rådsstruktur.

### **Tiltak**

- Utarbeide et veiledningshefte for integrering av likestillingsspørsmål i dåps- og konfirmantarbeid.
- Arrangere kurs der barne- og ungdomsledere trenes til å bruke likestillingsperspektivet i arbeidet med barn og unge.

- Utarbeide opplegg for å bevisstgjøre kvinner og menn på mer nyanserte kjønnsrollemønstre.
- Oppfordre utdanningsinstitusjonene for kateketer, diakoner og prester til å ta opp likestilling/kjønnsroller i undervisningen.
- Ta opp problemstillinger som angår jenter/unge kvinner i Kirken.
- Medvirke til bruk av bibeltekster og prekentemaer som peker på kvinners liv og virkelighetsforståelse.
- Prioritere prosjekter som vil styrke jenters selvfølelse og kvinners deltakelse i kirken ved tildeling av økonomiske midler, for eksempel kirkelige fond.

Stikkord fra Paul Erik Wirgenes og Helen Bjørnøys foredrag på Kirkerådets seminar om "Kjønnsroller og seksualitet i kristne ungdomsmiljøer" høsten 1996:

- *Tilstrebe flere ledere som SER - ikke bare blir sett*
- *Våge å være dristige: ta opp temaer som angår roller, kjønn og følelser i samtaler med barn og ungdom*
- *Bevisstgjøre jenter og gutter på maktproblematikk - at "i alle relasjoner er et maktelement"*
- *Kvinner bør bli mer bevisst sin makt som ledere (makt er den innflytelsen du har i den rollen du befinner deg i)*
- *Jenter/kvinner bør jobbe med nettverk- støtte hverandre*

## II Synliggjøre og styrke kvinners arbeid med teologi, gudstjeneste- og trosliv

### Kirkemøtets vedtak

1988:

Kyrkjemøtet finn ikkje dokumentet "Det økumeniske kvinnetåret - Kyrkjer i solidaritet med kvinner" frå Kyrkjeverdsrådet tenleg som materiell for arbeid med programmet.

1990:

Kirkemøtet vedtok å prioritere Framdriftsplanens prosjekt nr. 20 "Arbeid med kvinnes internasjonale bønnedag", nr. 22 "Inkluderande språkbruk" og nr. 15 "Markering av den internasjonale kvinnetdagen med særleg vekt på å utarbeide liturgiar som kan nyttast 8. mars".

1993:

11. Kyrkjemøtet bed Kyrkjerådet fortsetje arbeidet med høvelege liturgiar og idestoff til bruk på den internasjonale kvinnetdagen, 8. mars.

1996:

10. Arbeidet med den internasjonale kvinnetdagen 8. mars og Kvinnes internasjonale bønnedag blir ført vidare.

11. Arbeidet for inkluderande språk i kyrkja må førast vidare blant anna ved at den planlagde konferansen om dette vert realisert i 1997 og ved at dette perspektivet kjem sterkare inn i arbeidet med liturgi og gudstenesteliv.

### A ARBEIDE MED INKLUDERANDE SPRÅK

#### Situasjonsskildring

Frå komiteinnstillinga til sak KM 14/96 om det økumeniske tiåret:

*Det er viktig at kyrkja reflekterer den store breidda av kvinnerøynsler frå ulike samfunnslag, aldersgrupper, utdannings- og yrkesbakgrunn. For å oppnå dette må kvinner få den fridom, støtte og oppmuntring dei treng for å fortolka den bibelske budskapet, reflektera teologisk og verka til at kyrkja sin liturgi vert fornya.*

Inspirasjonen til arbeid med inkluderande språk har gjennom mange år kome frå Kyrkjeverdsrådet. Både før og alt i starten av tiåret ga det ut ei stor samling med liturgisk stoff med inkluderande språk og kvinneperspektiv. Mange i Noreg har dessutan motteke viktige impulsar frå kyrkjer i andre land, som for eksempel frå den anglikanske i England og frå den største lutherske kyrkja i USA (ELCA).

I ramma av Det økumeniske tiåret har ein her i Noreg arbeidd på ulike måtar. Det gjeld først og fremst det som er gjort i tilknytning til heftet "Opplegg til 8. mars-gudstjenester og andre gudstjenester med kvinneperspektiv", Kvinnes internasjonale bønnedag og konsultasjonen

om gudstenesta i eit kjønnsinkluderande perspektiv som vart avvikla i Oslo i 1998. Ikkje minst røynslene frå arbeidet med 8. marsheftet og frå alle dei gudstenestene som vart haldne i samband med det, viste at det inkluderande perspektivet var med å opne den kristne budskapet for nye grupper. Med si utprøving av nye uttrykksformer ga dei impulsar til andeleg fornying. Dette arbeidet har også stimulert fleire teologar og teologistudentar til auka merksemd kring korleis det liturgiske språket kan verka ekskluderande. Samstundes har arbeidet stimulert til refleksjon omkring teologien i gudstenesta og korleis gudstenesta evnar å kommunisere.

Til no har nok termen "inkluderande språk" av dei fleste blitt forstått som om det var kvinner som skulle inkluderast og kvinner som skulle gjere arbeidet. Dette er berre ei side ved saka. Formålet var å kome til livs eit rituelst språk som verka ekskluderande, - eit androsentrisk språk som har verka ekskluderande for både menn og kvinner i vår tid. Utgangspunktet for vidare arbeid på området må vere ei heilskapleg forståing der ein også må opne opp for fleire moglege måtar å tiltale Gud på. Tiltaleforma "Far" er hyppig brukt i altarboka, men andre tilgjengelege tiltaleformer som ein kjenner frå både Bibel og tradisjon må hentast inn i større grad.

Frå Marit Rong sin artikkel om inkluderande språk i gudstenesta i Ung Teologi 4/98:

*Inkluderende språkbruk er et språk som ikke diskriminerer, overser eller usynliggjør noe menneske på grunn av kjønn, rase eller sosial tilhørighet.*

Åge Haavik om arbeidet med inkluderande språk i regi av Nemnd for gudstenesteliv:

*Arbeidet med liturgispørsmål ut fra et inkluderende perspektiv er meget krevende. Det er på den ene side særlig nødvendig og viktig, fordi de liturgiske ordninger med sitt språk og sine handlinger griper så dypt i personligheten. Og det er på den andre side særlig vanskelig, fordi liturgi etter sitt vesen er tradisjonsbundet og konserverende. I særlig grad gjelder dette salmene, som i vår liturgiske tradisjon utgjør en så stor del av helheten. Den bundne form gjør at man ikke uten videre kan "bytte ut" ord.*

I eit skriv frå Komiteen for Det økumeniske tiåret til Nemnd for gudstenesteliv peikar komiteen mellom anna på at ein i det generelle arbeidet med liturgi og språk i kyrkja må vere merksam på dei preiketekstane som blir valde ut for kyrkjeåret. Mellom utvalskriteria må det vere ei målsetjing å få fram tekster som speglar kvinners ulike innsatsar og roller. Ein bør dessutan setje i gang eit arbeid med å få fram alternativ til dei eksisterande kollektbønene. Nemnd for gudstenesteliv har oppnemnd ei studiegruppe som skal gjere seg kjent med eit viktig økumenisk arbeid som er gjort med teksttrekkjer der kvinneperspektivet har vore eit viktig moment. Dette kan vere viktig for ein eventuell seinare revisjon av dei teksttrekkjene som no er gjeldande.

Frå ein resolusjon om inkluderande språk i kyrkja sine liturgiar vedteke på årsmøtet i Norsk Kvinnelig Teologforening 1999:

*Gjennom forkynnelse, liturgi og sang uttrykker vi vår tro på den treenige Gud. I gudstjenesten tolkes ikke bare "Guds ord til oss". Også mange sider ved menneskelivet tolkes og kommer til uttrykk særlig i bønnene. Det som slik navngis og synliggjøres i det religiøse rom, gis implisitt en verdi og betydning som de ikke-synliggjorte aspekter ikke har del i. Både det som sies og det som forties i gudstjenesten skaper holdninger og verdier. Det religiøse språket reflekterer ikke bare Bibelens språkbruk, men også menneskers livsoppfatning og menneskesyn. Fordi det religiøse språket er knyttet til det hellige, til Guds ord og åpenbaring, har det enorm påvirkningskraft på folks verdier, holdninger og oppfatninger av Gud, kvinner og menn m.m.*

*I alle kirkesamfunn har menn dominert eller vært enerådende i utforming av teologi, forkynnelse og liturgi. Dette har naturlig nok ført til at menns livsoppfatning og troserfaring kommer til uttrykk, mens mange sider ved kvinners liv og erfaring er usynlige og unevnte. Ord og uttrykk som brødre, broderkjærighet, arven fra fedrene, våre fedres Gud o.l. framhever menn og usynliggjør kvinner. Det tradisjonelle, mannscentrerte religiøse språk og mange sider ved kirkens praksis har tilsørt det likeverdet mellom kvinne og mann som er dypt forankret i både i skapelsestroen (1Mos 1) og i frelsen og kirkeforståelsen (Gal 3,28).*

*Den mannscentrerte tenkningen har også sterkt preget måter vi omtaler og tiltaler Gud på i liturgi, salmer og forkynnelse. På det teoretiske, teologiske plan synes det å være enighet om at Gud ikke er mannlig eller kvinnelig, fordi Gud er hevet over det menneskelige. Likevel har gudsbildet blitt låst fast i maskuline navn og metaforer (Far, Herre, konge m.m.) i vår tradisjon. Dette har skapt en utbredt forestilling om at Gud er HAN og ikke kan tenkes i feminine kategorier. Bibelens gudsbilde uttrykkes gjennom et rikt mangfold av metaforer knyttet til menneskelivet, dyr og naturen forøvrig. Det er viktig å understreke at all tale om Gud er metaforisk, og at maskuline gudsnavn ikke skal forstås som kjønnsdefinisjoner. Dybden og fyllden i det kristne gudsbildet vil komme bedre til uttrykk når man tar i bruk metaforer knyttet også til kvinners liv og erfaring.*

## Målsetjing

- Å opne opp for eit rikare rituel språk for å verke til andeleg fornying og teologisk fordjupning, - eit rikare språk der det vert teke omsyn til heilskapen i skaparverket og heilskapen i gudsbiletet, slik dei tre trusartiklane speglar det.

## Tiltak

- Det vert arrangert ein konsultasjon om inkluderande språk, teologi og liturgi som oppfølging av konsultasjonen om gudstenesta i eit kjønnsinkluderande perspektiv.
- Et arbeid med tekstane i kyrkjeåret og med kollektbønene i eit inkluderande perspektiv blir prioritert.
- Det vert utarbeidd ein plan for å få med det inkluderande perspektivet i alt arbeid med gudstenesteliv og liturgi.

## B ARBEIDE MED DÅPSLITURGIEN I EIT INKLUDERANDE PERSPEKTIV

### Situasjonsskildring

Som utgangspunkt for eit vidare arbeid med det rituelle språket er det viktig at engasjement og røynsler vert henta frå grasrota. Dåpen kan vere eit aktuelt område. Nokre kyrkjelydar har fått høve til å prøve ut å ha dåpen ved byrjinga av høgnessa. Det kan no vere aktuelt å arbeide med opplegg knyta til dåpen og med sjølve dåpsliturgien.

Dåpen er eit inngangsrituale som kjem mange kyrkjemedlemmer ved, ritualet omhandlar noko så stort som ein fødsel, omsorg og å høyre til, mor- og farskap, oppseding til gut/jente, søskentilhøve og innviing i kyrkja. Dette er område der folk flest har kunnskap, røynsler og kjensler. Det er viktig at kyrkja er med på å opne opp for og ta imot dette.

I dette arbeidet vil heftet "Opplegg til 8. marsgudstjenester og andre gudstjenester med kvinneperspektiv" som vart utgjeve av Kyrkjerådet i 1996, vere eit viktig ressursmaterial. Heftet har ei innleiing som på ein god måte oppsummerer innsiktene frå arbeidet med det religiøse språket i kyrkja slik det er i dag. Innleiinga peikar på og nyanserer biletet av det mennesket som i ulike situasjonar vender seg til det guddommelege. Ho viser det historisk bestemte i ulik biletbuk og peikar spesielt på at kvinnebileta må meir fram. Likeins syner opplegget dei bibelske stadene bak metaforar og andre biletkrinsar om Gud. Det er særleg trongen til å få fram kvinnelege nemningar som har ført til termen inkluderande språk.

Arbeidet som er gjort, understrekar at biletbukken om det religiøse mennesket er historisk bestemt. Vi talar ofte om å vere naturlege menneske, men kyrkja må vere merksam på det "kulturlege" i sitt språk. Liturgiane i heftet inkluderer dessutan røynsler frå kvinnefrigjeringsa. Dette er ein parallell til at mange av dei litterære høgdepunkta i salmar og liturgi som vert nytta i dag, vart utvikla under barokken og seinare pietismen, då til dømes maskuline metaforar som konge stod høgt i rang.

Det er rimeleg å gå vidare med dette arbeidet, slik at det blir knyta nærare til det vanlege kyrkjeåret og kyrkjelivet. Heftet med gudstenesteopplegg har hatt utgangspunkt i det spesielle og det urimelege i at kvinner har vore og til dels er ekskluderte i det religiøse språket. Ein har også vore oppteken av å forme spesielle opplegg til gudstjenester som ikkje er sentrale i det alminnelege kyrkjeåret.

Bruken av liturgiane i heftet har vore avhengig av engasjementet til enkeltpersonar. No må ein gå vidare - frå det særskilde til det allmenne. Det er ei utfordring å arbeide med det alminnelege gudstenestelivet og ikkje einast med det spesielle, som knyter ein til kvinnespesifikke tema åleine. Termen inkluderande språk er såleis nyttig i ein endrande fase. Desse innsiktene må heretter reknast som sjølvagte i det vidare arbeidet Den norske kyrkja gjer med gudstenestespråk og riter, då kvinneperspektivet sjølvagt høyrer med til liks med at mannsperspektivet og maktproblematikken er reflektert inn. Utfordringa er å opne rituala mot eit samansett spekter av røynsler og metaforar. Såleis må ikkje språket berre lånast frå til dømes mellomklasse kvinnene sine røynsler og uttrykksformer.

### **Målsetjing**

- Å frigjere og aktivisere kyrkjespråket med bakgrunn i dei historiske tradisjonane kyrkja romar, inkludert dei siste nyvinningane frå arbeidet med inkluderande språk i kyrkja.
- Å medverke til at kyrkja i aukande grad vert medveten om korleis kvar tids makttilhøve har sett og framleis set sitt preg på kyrkjespråket.

### **Tiltak**

- Kyrkjerådet set igang eit prosjekt der utvalde kyrkjelydar arbeider med dåpsritualet.
- Kyrkjerådet ber kvart bispedømme peike ut ein kyrkjelyd som skal arbeide spesielt med å utforme ulike gudstjenester med spesiell vekt på alternative dåpsrituale og

dåpsopplegg. Det bør utarbeidast eit prosjektheft med materiale frå arbeidet med inkluderande språk og er med.

- På bakgrunn av erfaringane med dåpsliturgi-prosjektet, vil ein etter kvart kunne arbeide på liknande vis i høve til andre ritual og liturgiar (til dømes vigsel- og gravferdsritualet, familiegudstenesta og gudstenester som kan gi hjelp til å lekje religiøse skader).
- Prosjektet må sjåast som del av satsingsområdet andeleg fornying.

\*

Sjå under hovedmålsetting IV når det gjeld temaet «Arbeide med Gudsbilde, språk og liturgi i lys av overgrepserfaringer»

### III Vektlegge kvinners kompetanse i kirkens arbeid for fred, rettferdighet og vern om skaperverket.

#### Kirkemøtets vedtak

1990:

3. Det er viktig at omsorgsarbeidet i heimane blir synleggjort og oppvurdert - eit ansvar både for kvinner og menn.

Kirkemøtet vedtok å prioritere arbeid med Framdriftsplanens prosjekt nr. 13 "Arbeid med mannsrollen".

1993:

10. Kyrkjemøtet bed Mellomkyrkjeleg Råd føre vidare dei økumeniske tiltaka og arbeidet for solidaritet og samarbeid med kvinner i andre delar av verda i ramma av tiåret. Særleg vil ein peike på Kvinnenes internasjonale bønnedag.

12. I fyrste halvdel av Det økumeniske tiåret har Den norske kyrkja i stor grad konsentrert seg om kyrkjelege spørsmål. Men tida er no komen til å rette blikket vidare ut. Utvalet for Det økumeniske tiåret vert beden om å arbeide for eit styrka kyrkjeleg engasjement i høve til kvinner si stilling generelt i samfunnet.

1996:

9. Kyrkjemøtet bed MKR arbeide vidare med økumeniske tiltak, og arbeide for solidaritet og samarbeid med kyrkjer i andre deler av verda i ramma av tiåret.

12. Dei sentrale kyrkjeleg råd må sjå til at kvinner kjem med i dialogen mellom ulike religionar i Noreg og at spørsmål som særleg gjeld kvinner blir tekne opp.

#### A DRØFTE MILJØVERN I ET KVINNEPERSPEKTIV

##### Situasjonsbeskrivelse

Kirkens miljøengasjement de siste årene har blitt lagt merke til. En kan peke på Bispemøtets utredning og uttalelse fra 1992 om forbrukersamfunnet som etisk utfordring og Kirkemøtets vedtak om forbruk og rettferd fra 1996.

Truslene mot livet på kloden har mange årsaker, som utslipp av miljøgifter, CO2 og andre drivhusgasser, kjernekraft og nedhugging av skoger og annen rovdrift. Dette forårsaker ubalanse og forarming av det økologiske systemet. Naturvitenskap og teknologi har spilt en avgjørende rolle i denne utviklingen. Vitenskapen er formet av sosiale krefter som har bidratt til å utestenge kvinner fra disse områdene. Dette har gitt opphav til feministisk kritikk av naturvitenskapen. Kvinners innsikt og viktige erfaringer kan tilføre engasjementet for miljøvern viktige perspektiv og åpne muligheter for fornyet innsats.

På seminaret som markerte avslutningen av Det økumeniske tiåret kom Eva Fidjestøl med denne oppsummeringen under et innlegg om miljøspørsmål i kvinneperspektiv:

*Situasjonen til fosteret og barnet i det moderne industrisamfunnet er ei utfordring til kvinnerørsla både innanfor og utanfor kyrkja. Vi må gå inn i dei miljøa som er bygde opp utifrå ei patriarkalsk verdsoppfatning, og vere med og omdefinere begrepet "utvikling". Likestilling innanfor den definerte konteksten er ikkje nok.*

*Abortdebatten må utvidast til også å omfatte det "fødde liv" ved å fokusere på miljøproblem i vår tid som truar fosterutvikling og barna sin oppvekst, deira helse og framtid.*

*Når det gjeld tungt nedbrytbare kjemiske stoff, er forureininga verdsomspennande og veldokumentert. Også menneska blir utsette for dei same hormonhermande stoffa som vi har grunn til å tru alt har skada kjønnsutvikling hos pattedyr høgt oppe i næringskjeda.*

*I Kviterussland, berre nokre få flytimar frå Noreg, lever 500 000 barn i radioaktive soner utan at verdssamfunnet bryr seg. Dei treng vår støtte og vi treng deira erfaringar for å prøve å hindre at ei slik ulukke skjer igjen. "Lat opp din munn for den som er mållaus, tal saka for dei som held på å gå til grunne". (Ordt. 31,8)*

*Utfordringa til kvinnene i kyrkja er å sette foster, barn og miljø i sentrum for kvinnekampen (morsmelk, barnemat, kontroll av mat, produksjon av mat, økologisk landbruk, miljøgifter, vårt daglege brød, lovverk, forskning, handelsavtaler, luft, jord og vatn). Dette må ein arbeide med på alle plan både filosofisk, teologisk, politisk og på handlingsplan gjennom opplysning, undervisning og aksjonar.*

*Når morsmelk og nattverdvin blir forgifta i framskrittet sitt namn, så utfordrar det også trua og den teologiske tenkinga.*

I det kirkelige engasjementet med miljøspørsmål finnes det mange aktører og ulike samarbeidspartnere: Kirkens u-landsinformasjon, Miljøheimvernet og Kirkens Nødhjelp - som ikke bare arbeider med akutt krisehjelp, men også med bevisstgjøring og langsiktige hjelpeprosjekter der hensynet til miljøet er viktige premisser.

Gjennom Nemnd for kvinne- og likestilling, er Kirkerådet medlem av FOKUS - Forum for kvinner og utvikling. Dette gir muligheter for faglig utvikling og engasjement også når det gjelder miljøspørsmålenes betydning. En annen organisasjon som også har tatt opp miljøspørsmål i kvinneperspektiv er EFECW - Ecumenical Forum for European Christian Women. I regi av denne organisasjonen har en satt søkelyset på problemene etter Tsjernobylulykken. Komiteen for Det økumeniske tiåret har hatt kontakt med organisasjonen Barn av Tsjernobyl, og via sitt medlemskap av FOKUS har Den norske kirke bidratt med økonomisk støtte til øst-europeiske kvinners engasjement med miljøspørsmål.

### Målsetting

- Å støtte kvinners innsats mot miljøødeleggelse og engasjere nye grupper i dette arbeidet.
- Å engasjere nye grupper kvinner i dette arbeidet.
- Å berike det kirkelige miljøarbeidet med bidrag fra feministisk vitenskaps- og teknologikritikk.
- Å utvikle miljøengasjement gjennom samarbeidsfora som FOKUS og EFECW.

## Tiltak

- Å arrangere en konferanse om miljøspørsmål i kvinneperspektiv.
- Å utvikle videre engasjementet med miljøspørsmål med utgangspunkt i medlemsskapet i FOKUS.
- Alle kirkelige organisasjoner som arbeider med utvikling og miljøspørsmål oppfordres til å se sin virksomhet også i et kjønnsperspektiv.

## B SAMARBEIDE MED KVINNER I SØR

### Situasjonsbeskrivelse

Fra et hefte utgitt av "Folkekirkens Nødhjelp" i Danmark:

#### *«Uten kvinner bryter alt sammen»*

*Kvinnenes rolle i kirkene er oversett, mener generalsekretær i det zambiske kirkeråd, Violet Sampa-Bredt. Hun ble ordinert som den første kvinnelige presten i Zambia for 22 år siden.*

*- Jeg er glad for å se at mellom 26 og 30 andre kvinner nå også er blitt ordinert i dette landet. Men ordinasjon er ikke nok. Det er ikke et spørsmål om antall personer heller. Vi må se på den måten som kirken er bygd opp på. Styrker den kvinnene? Eller fortsetter den å marginalisere dem?*

*Violet Sampa-Bredt tar det arbeid som kvinner gjør veldig alvorlig: - Kvinner er livgivere. På hospitalene, skolene og hjemmene for foreldreløse barn finner man kvinnene. Dra ut i landsbyene, og du vil se kvinner overalt, selv i skogen for å samle ved. De gjør alt for å få familiene til å fungere. Kvinner er omsorgsgivere. Uten dem ville ingenting fungere noe sted!*

*Kirken her i Zambia er kvinner. Uten kvinnene var det ingen kirke, fastslår hun. Men tradisjonen tro har veldig få av disse kvinnene adgang til de nivåer der beslutninger tas.*

*- Den kirkelige strukturen må bevisst involvere kvinner i ulike komiteer. Vi må jobbe på lobby-planen slik at kvinner får ta del i beslutningsprosessene, komme inn i nøkkelposisjoner osv. Vi kan ikke lene oss tilbake og tro at mannlige biskoper og møteledere vil stemme for at kvinner får topp-positjoner, sier Violet Sampa-Bredt.*

*Kvinner har bruk for å bli styrket, og støtten må være langsiktig. Kirkerådet har en kvinneavdeling som arbeider med disse spørsmålene, og målgruppen er ikke bare kristne kvinner. Kirkerådet skaper forbindelser til andre grupper som også er engasjert i å forbedre kvinners vilkår.*

*- Uten denne støtten til kvinnene, uten å sørge for at de er godt organiserte, risikerer vi å få et sammenbrudd i dette samfunnet, understreker Violet Sampa-Bredt.*

Mange kirker og regionale kirkeråd arbeider bevisst for å bedre kvinners situasjon: setter igang prosjekter, støttegrupper og workshops som tar opp vold i hjemmene, AIDS-problematikken, kjønnslemlestelse av kvinner, tradisjoner som beskyttelse og sosial forsikring, avhengighet av mannen, selvtillits-trening med mer. Identitetsarbeidet kombineres ofte med bibellesning og bibelforståelse i små grupper.

Disse kirker og kirkelige organer kan mye selv, men ønsker seg ofte støtte og oppmerksomhet fra søsterkirker i andre deler av verden. Den norske kirke og andre norske kirker/kirkesamfunn kan være slike støttespillere. Samtidig er det viktig å være åpen for den inspirasjon og kilde til ny innsikt og forståelse de kan gi oss.

Norges kristne råd (NEKSA, Norden-Foccesa-samarbeidet), Kirkens u-landsinformasjon og Frikirkenes Globale Informasjon, Kirkens Nødhjelp og FOKUS - Forum for kvinner og utviklingsspørsmål vil være naturlige samarbeidspartnere for Den norske kirke i dette arbeidet.

### **Målsetting**

- Å dele erfaringer, støtte og samarbeide med kvinnelige nettverk tilknyttet kirker og regionale kirkeråd i tredje verdens land. Arbeide for å styrke kvinners identitet som kvinner, kvinners likestilling som kirkelige ledere og for å bedre kvinners situasjon når det gjelder helse-, handels- og undervisningsspørsmål.
- Å legge til rette for erfaringsutveksling på områder som «folkelig bibellesning» og andre bibeltolkningsmetoder med utgangspunkt i kvinners liv og Bibelens fortellinger.
- Å motivere og engasjere norske menigheter og organisasjoner som har vennskapssamarbeid med grupper i tredje verdens land til økt samarbeid med kvinnegrupper.
- Å bevisstgjøre om politiske og sosiale strukturers betydning for kvinners situasjon.

### **Tiltak**

- Invitere minst 50% kvinner som vennskapsgjester til menigheter/bispedømmer i Jubileum 2000-tiltak og ved andre anledninger.
- Samarbeide med de teologiske fakultetene om besøk av kvinnelige - teologer/utvekslingsstudenter og knytte kontakt mellom dem og norske lokalmenigheter.
- Øke bruken av bildeteppet fra India og studieheftet "Bibelske kvinneskikkelser" (KUI 1995) på lederkurs og inspirasjonssamlinger i menigheter/bispedømmer.
- Arrangere et seminar om "Kvinner som del av gjeldsslaveproblematikken" i tilknytning til Jubelårstenkningen (2000 el. 2001) i samarbeid med Kirkens u-landsinformasjon og Jubileum 2000.

## **C BIDRA TIL AT INNVANDREKVINNERS STILLING STYRKES**

### **Situasjonsbeskrivelse**

Innvandrerkvinner som kommer til Norge bærer med seg ressurser, kultur og holdninger som kan berike det norske samfunnet og åpne for nye perspektiver. Men det er også en sårbar gruppe, fordi mange lett blir isolert og med få muligheter til å bli en del av det norske samfunnet. Noen av kvinnene kommer fra sterkt patriarkalske samfunn, der mennene i liten grad ønsker at kvinnen skal kunne komme seg utenfor hjemmet og ta del i samfunnslivet.

Det er viktig å understreke at innvandrerkvinner ikke er noen homogen gruppe, de spenner fra analfabeter som lever under ekstremt undertrykkende forhold, til høyt utdannede og selvstendige kvinner. Erfaringer har vist at enslige innvandrerkvinner status og rettssikkerhet i Norge er et område som krever spesiell oppmerksomhet. Vi begynner også å få en ny generasjon kvinner med innvandrerbakgrunn som er vokst opp i Norge, har gått på skole her og kjenner det norske samfunnet. Mange av disse har sin identitet knyttet til det å være norsk, samtidig som de også har sin identitet knyttet til foreldrenes kultur. Disse kvinnene vil kreve respekt og anerkjennelse, og utfordre norske tradisjoner og tenkemåter.

Når det gjelder tro, er innvandrerkvinnene også ei svært sammensatt gruppe. Kontakt med innvandrerkvinner blir ofte ikke bare et møte med andre kulturer, men også med andre religioner. Dette er utfordrende. Å vise respekt for andres religion, er ikke alltid like enkelt i praksis. Å holde fast på ens egen kristne tro, er heller ikke alltid lett i møte med andre religioner. Dette må ikke føre til blokkering av kontakt. Vi må heller framheve dialogens mulighet og betydning for framtidig sameksistens i Norge. Dette gjelder både dialog på det mellommenneskelige plan og øket vekt på betydningen av kvinners plass i religionsdialogen i Norge. Kontaktgruppa mellom Mellomkirkelig Råd og Islamsk Råd i Norge har blant annet tatt initiativ til et dialogprosjekt mellom muslimske og kristne kvinner. Resultatet vil etterhvert foreligge i bokform.

Kirkeasylene har hatt en helt spesiell betydning. De siste årene har ca. 1500 asylsøkere søkt tilflukt i ca. 200 menigheter. Mange menigheter har også stiftet bekjentskap med asylsøkere i mottak i lokalmiljøet. Dette har skapt nærhet og gitt menighetene innblikk i den norske utlendingslovgivningen, innvandrings- og flyktningepolitikken. I mange tilfeller har dette ført til lokalt menneskerettighetsengasjement, spesielt der kvinner og barn har vært utsatt.

Innvandrerkvinner blir ofte dobbelt diskriminert, både som kvinner og som innvandrere. Den norske kirke er utfordret både i forbindelse med regjeringens handlingsplan 1998 - 2001 «Rekruttering av personer med innvandrerbakgrunn til statlig sektor» og av regjeringens «Handlingsplan mot rasisme og diskriminering (1998 - 2001)». I arbeidet med spørsmål som gjelder innvandrerkvinner vil det være viktig å synliggjøre og samarbeide med innvandrerkvinnenes egne organisasjoner, som for eksempel MIRA-senteret i Oslo.

Noen menigheter har i en årrekke hatt et omfattende arbeid for innvandrerkvinner, som for eksempel norskkurs for kvinner og ulike typer miljøarbeid. Fra kirkelig side er det også høstet gode erfaringer fra Mangfold og dialog - MOD-programmet. Dette er i utgangspunktet tenkt i en generell samfunnsmessig sammenheng, men det vil være viktig for kirken å bygge videre på de gode erfaringene fra noen års bruk. Programmet ligger vel til rette for en dialog mellom kvinner. Metodikken likner på den i «Kvinne er kvinne best...». Det er gjort erfaringer med at disse oppleggene i noen sammenhenger kan samkjøres.

### **Målsetting**

- Å sette fokus på innvandrerkvinner situasjon og stilling i kirkens generelle arbeid mot diskriminerende holdninger og handlinger. Dette vil innebære å arbeide for å styrke innvandrerkvinnenes, spesielt enslige kvinners status og rettssikkerhet i Norge.

- Å fremme kvinners deltakelse i religionsdialog for å øke forståelsen for andres og egen tro og for å få fram kvinne- og likestillingsperspektivet.
- Å åpne menighetene opp for innvandrerkvinner og deres familier.

### Tiltak

- Det legges til rette for at kristne innvandrerkvinner fra andre kirkesamfunn gis mulighet til å delta i Den norske kirkes menigheter uten at de må gi avkall på sin egen konfesjonsidentitet. Det arbeides samtidig med å formidle kontakt til eget kirkesamfunn, selv om dette ikke er representert i lokalmiljøet.
- Det utarbeides strategier for å få kvinner og kvinneperspektiver bedre med i religionsdialogen.
- Bispedømmerådene oppfordres til å gi impulser til/legge til rette for arbeid for innvandrerkvinner i aktuelle prostier/menigheter.

## D VIDEREFØRE ØKUMENISK KONTAKT OG SAMARBEID

### Situasjonsbeskrivelse

Fra brevet til Kirkenes Verdensråds 8. generalforsamling i Harare, fra deltakerne i festivalen som markerte avslutningen av Det økumeniske tiåret og som ble arrangert i tilslutning til generalforsamlingen:

*Som deltakere i tiårsfestivalen forplikter vi oss til å arbeide for en verden der hele Guds folk kan leve fullt og helt, ta vare på og fordele ressurser på en rettferdig måte, leve i harmoni med skapelsen og bekrefte hverandre som skapt i Guds bilde. Dette betyr at vi forplikter oss til å arbeide for en visjon om menneskelig fellesskap der hver enkelts deltakelse verdsettes, der ingen blir utelukket på grunn av kjønn, alder, religion eller kultur og der mangfoldet oppvurderes som Guds gave til verden.*

I sitt arbeid med kvinne- og likestillingsspørsmål er Den norske kirke del av et internasjonalt fellesskap. Økumenisk samarbeid synliggjør dette verdensomspennende fellesskapet og gir alle parter mulighet for å berikes og utfordres. For de enkelte kirkene og for den økumeniske bevegelse er kvinneperspektiver på arbeidet og god kvinnerepresentasjon viktige utfordringer. For dem som er engasjert av arbeid med kvinnespørsmål, er det inspirerende å se sitt eget som del av en større sammenheng. Selv med ulike samfunnsforhold, kultur, teologi og kirkelig praksis, kan kvinner ofte gjenkjenne felles problemer og samarbeide om felles mål. Ved å dele erfaringer med hverandre, kan en lære av hverandre, støtte hverandre og utvikle nettverk.

Det økumeniske tiåret var jo som kjent et økumenisk initiativ, og både Kirkenes Verdensråd og Det Lutherske Verdensforbund har lange tradisjoner for et eget arbeid med kvinnespørsmål. Konferansen av europeiske kirker (KEK) har i løpet av Det økumeniske tiåret etablert et arbeid på dette feltet. Nordisk økumenisk kvinnekomite under Nordisk økumenisk råd er også et resultat av Det økumeniske tiåret. Her i Norge ble Norsk økumenisk kontaktforum for kvinner etablert etter initiativ av Mellomkirkelig Råd i 1988, - Det

økumeniske tiårets første år. Da Norges Kristne Råd etterhvert ble opprettet, var det naturlig at NØKK ble en del av dette rådets struktur. Arbeidet med oversettelse og tilretteleggelse av et liturgisk program for Kvinnenes internasjonale kvinnedag ligger nå også under Norges Kristne Råd ved NØKK. Det arbeides i denne sammenhengen for at også Norge ved NØKK skal bli medlem av den internasjonale komiteen for Kvinnenes internasjonale bønnedag. Den norske kirke har også forbindelser med EFECW. Dette er via NØKKs medlemskap.

Når det gjelder NØKK, må det nevnes at det for tida er igang et arbeid med å planlegge en økumenisk kvinnefestival i år 2000. Festivalen skal arrangeres i et samarbeid mellom Norges Kristne Råd/NØKK, Ris menighet og Kirkerådet og vil blant annet ha som målsetting å fremme et økumenisk kvinnefelleskap i Norge.

Fra "We are Witnesses. Platform for Action from the LWF International Consultation om Women" 1995:

*På tross av forpliktelse og strukturelt samarbeid, er likevel for få kvinner involvert i internasjonale og regionale rådsorganisasjoner og i bilaterale dialoger. Hvorfor er dette slik, når kvinner deler visjonen om kirkens enhet og helhet som Kristi legeme? Hvorfor er dette slik, når kvinner i de lokale menighetene er de første til å arbeide sammen og dele med hverandre på tross av skillene mellom kirkesamfunnene? Den økumeniske bevegelsen styrkes når både kvinner og menn, leke og ordinerte, gis mulighet for å bidra med sine perspektiver og erfaringer.*

Den økumeniske kontakten blir ikke bare ivaretatt ved oppnevninger og medlemskap, men også ved mer uformelle kontakter og besøk av grupper og enkeltpersoner. Dette gjelder kontakter med Barn av Tsjernobyl, som er nevnt under "Miljøengasjement i kvinneperspektiv" ovenfor. I samarbeid med Norsk Kvinnelig Teologforening har en også i flere år hatt kontakt med kvinnelige prester og teologer i Latvia. De opplever nå særdeles vanskelige tider, i og med at ordinasjon av kvinner til prestedtjeneste er opphørt, og ved at de få som allerede har en tjeneste marginaliseres og isoleres.

Fra "We are Witnesses. Platform for Action from the LWF International Consultation om Women" 1995:

*En sak, som åpenbart er kritisk, er spørsmålet om ordinasjon av kvinner. En tredjedel av medlemmene av Det lutherske verdensforbund ordinerer ikke kvinner. Noen få har satt igang prosesser som kan føre til at kvinner nektes ordinasjon. Det er videre et faktum at i kirker som ordinerer kvinner og har gjort så i årevis, er kvinner fremdeles ikke å finne i overordnede stillinger. Noen har svært begrensede muligheter, og andre har flere problemer enn sine mannlige kolleger med å bli kallet til en menighet.*

Norge har de siste årene inngått viktige økumeniske avtaler. Disse vil innebære muligheter for en styrking av kvinners deltakelse og integrering av kvinne- og likestillingsperspektiver på kirkenes virksomhet. På den andre side kan også avtalene aktivere spørsmål som krever en videreføring som et økumenisk tema. Kvinneprestspørsmålet er et eksempel på dette. Oppfølgingen av Porvoo-avtalen synliggjør at kvinners ordinasjon, og ordinasjon gjennomført av kvinnelige biskoper, er et uavklart tema i relasjon til noen av våre søsterkirker innen Porvoofellesskapet. Også innenfor andre økumeniske relasjoner, er kvinneprestspørsmålet og andre forhold som gjelder kvinners likeverd, et brennbar tema, for eksempel i forhold til den romersk-katolske kirke og de ortodokse kirkene.

### Målsetting

- Å styrke kvinners deltakelse i økumenisk arbeid

- Å integrere kvinne- og kjønnsperspektiver i alt økumenisk arbeid
- Å bidra til å styrke og videreutvikle økumeniske kvinnefora og arbeide spesielt med kvinnespørsmål

#### **Tiltak**

- Det oppfordres til at Norges Kristne Råd ved NØKK blir medlem av den internasjonale komiteen for Kvinnenes internasjonale bønnedag.
- Muligheter, problemer og utfordringer som de økumeniske avtalene innebærer for kvinners stilling og deltakelse, analyseres med tanke på tiltak som styrker kvinners posisjon.

## IV Intensivere kirkens innsats mot vold og overgrep

### Kirkemøtets vedtak

1990:

Kirkemøtet prioriterte Framdriftsplanens prosjekt nr. 11 "Videreføring av kirkens engasjement mot kvinnemishandling"

1993:

9. Kyrkja sitt arbeid mot kvinnemishandling må sikrast ein solid økonomisk basis i tida framover. Biskopar og bispedømekontora vert oppmoda om å samarbeide med Kyrkjerådet om oppfølging av denne saka.

1996:

7. Det må gjevast særleg høg prioritet å sikra at Kyrkjeleg ressurscenter for mishandla kvinner får økonomiske ressursar for vokster og vidare utvikling.

8. Bispemøtet har vedteke at det skal koma istand eit apparat i bispedøma for å ta hand om klagar om seksuelle overgrep og gje støtte til offera. Bispedøma må sjå til at dette apparatet kjem på plass snarast råd og at det vert sett i verk tiltak for å auka kompetansen på dette området.

## A VIDEREUTVIKLE APPARATET MOT VOLD OG OVERGREP

### Situasjonsbeskrivelse

Fra komiteinnstillingen sak KM 9/86: Permanent kirkelig arbeid for mishandlede kvinner:

*Samlivsvald er ein ufråkomeleg del av vår kulturelle og sosiale historie, - også vår kyrkjjes historie. Bibelen og den kristne trua har blitt misbrukt til å legitimera vald og overgrep i ekteskap og samliv. Det må sannast at kyrkja til no ikkje har forstått eller ikkje har evna å motverka dette. Det er difor klårt at kyrkja må ta sin del av ansvaret for at samlivsvald har føregått og framleis føregår.*

*Kyrkjemøtet vil halda fram at det ikkje er alt i ein kristen kultur som er kristent. Det vil aldri vera kristendom å bruke Gud mot menneske og nytta evangeliet som grunnlag for mishandling. Jesu evangelium er til frigjering - også kvinnefrigjering.*

*Kyrkja har hevda det patriarkalske familiemønsteret heilt opp til vår tid, og underbygd det ved tanken om at kvinna skulle vera underordna mannen. I dette familiemønsteret var vernet mot overgrep dårleg for kvinner og born. Vegen til valdsbruk kunne bli kort i eit samfunn som har tillagt husfaren ei rekke straffande funksjonar i familien.*

*Når kvinner søker skilsmisse etter langvarig mishandling, tek ho den praktiske konsekvens av at ekteskapet alt er vanhelga og sundbrote av mannens vald.*

Bispemøtets og Kirkerådets engasjement med problemet kvinnemishandling går tilbake til midten av 80-tallet. Ved opprettelsen av Kirkelig Ressurscenter for Mishandlede kvinner har dette engasjementet har funnet sin plass på permanent basis. Ressurscenteret er en del av

Stiftelsen KFUK-hjemmet, og ble formelt opprettet i regi av Norges KFUK i desember 1996. Det drives i et samarbeid mellom Norges KFUK, Diakonissehuset Lovisenberg og Kirkerådet. Midler fra Opplysningsvesenets fond er den viktigste inntektskilden, og Ressurscenteret er således blitt det mest omfattende tiltaket i rammen av Det økumeniske tiåret. Prest, diakon og psykolog er senterets nøkkelpersonell. Ressurscenteret gir tilbud om støtte og er et møtested for kvinner som har vært utsatt for overgrep og mishandling. Ressurscenteret har også som målsetting å dyktiggjøre kirkelig personell til å møte denne type problematikk. Antallet henvendelser er stadig økende. Størstedelen av brukerne er kvinner som er blitt utsatt for seksuelle overgrep av personell/medarbeidere innen kirke, organisasjoner og frikirkelige samfunn. Inntil utgangen av mai 1999 hadde Ressurscenteret hatt kontakt med vel 350 kvinner. Omkring halvparten av disse er misbrukt av personer som har betrodde stillinger og således har vært tillitspersoner for de utsatte.

For å møte problemet med seksuelle overgrep innenfor Den norske kirke foresto Bispemøtet utredningen "Retningslinjer og prosedyre for behandling av saker der det rettes anklage mot vigslat kirkelig medarbeider om seksuelt misbruk og/eller grenseoverskridende seksuell adferd". På grunnlag av denne utredningen vedtok Bispemøtet våren 1996 å opprette et apparat i hvert bispedømme for å møte problemet. Kontaktpersoner skal ivareta den som eventuelt vil fremme klage om seksuelt misbruk. Fagetiske personalråd for overgrepssaker er et rådgivende organ som skal bistå biskopen i behandling av denne type saker. Kirkerådet samlet kontaktpersonene, representanter for de fagetiske personalrådene og aktuelt personell ved bispedømmekontorene til en konsultasjon i 1997. Ressurscenteret har på sin side spesielt sett en oppgave i å følge opp kontaktpersonene og bidra til å utvikle et regionalt og lokalt nettverk i samarbeid med diakonikonsulentene og ressurspersoner som tidligere har gått på Kirkerådes kurs om problemet kvinnemishandling.

Brosjyre om kontaktpersonordningen er utarbeidet i samarbeid med Ressurscenteret og distribuert til menighetene. God spredning av materiellet, informasjon og holdningsskapende arbeid er viktig om ordningen med kontaktpersoner skal fungere. Mye tyder på at spredningen av informasjonsbrosjyrene om kontaktpersonene og den generell kunnskapen om seksuelle overgrep og kirkens støtteapparat ikke er god nok. Dessuten har Bispemøtet, i form av en henvendelse til Kirkerådet, oppfordret til å utarbeide ressurs- og kursmaterieell til bruk i et videre holdningsskapende arbeid blant prester, kateketer, forkynnere og sjelesørgere.

En antar også at de fagetiske råd fungerer ulikt og har høstet ulike erfaringer. Det kan være en fare for at det regionale apparatet utvikler seg svært ulikt. Det vil derfor være et behov for erfaringsutveksling og samordning, og det er naturlig at Kirkerådet tar et initiativ her.

Norges Kristne Råd har blant annet brukt Den norske kirkes utredning om retningslinjer og prosedyrer for behandling av seksuelle overgrep som utgangspunkt for eget arbeid med retningslinjer, og i Agder bispedømme er det inngått et økumenisk samarbeid om kontaktpersonordningen.

Den norske kirkes arbeid med spørsmål som gjelder vold og overgrep er unikt i nordisk sammenheng. Sverige og Island har latt seg inspirere av og har i sitt eget arbeid tatt utgangspunkt i de norske retningslinjer, for å møte overgrep i kirkelige sammenhenger. Arbeidet har vakt oppsikt i internasjonal sammenheng også utover dette og ble blant annet presentert ved tiårsfestivalen i Harare i 1998. Ressurscenteret og de norske retningslinjene vil

sannsynligvis kunne gi viktige impulser til kirkelig holdning og handling også innenfor for eksempel Porvoo-fellesskapet og Norden - FOCCESA-samarbeidet.

### **Målsetting**

- Kirkelig Ressurssenter for Mishandlede kvinner må gis mulighet for å videreutvikle sin virksomhet som et kirkelig kompetansesenter og for å kunne møte utsatte kvinner på en best mulig måte.
- Apparatet på bispedømmeplan må settes best mulig i stand til å arbeide med problemet seksuelle overgrep i kirkelig sammenheng.
- Holdningsskapende tiltak og forebyggende arbeid må styrkes.

### **Tiltak**

- Kirkelig Ressurssenter for mishandlede kvinner må fortsatt sikres økonomi for å opprettholde og videreutvikle arbeidet.
- Kirkerådet tar initiativ til å gjennomføre en evaluering av det apparatet som er bygd opp på bispedømmeplan.
- De fageteiske personalråd for overgrepssaker og aktuelt personell på bispedømmeplan samles til en konsultasjon med tanke på utveksling av erfaringer og faglige bidrag. Behovet for utarbeidelse av hjelpemateriell vurderes i denne prosessen.
- Bispedømmenes og Ressurssenterets erfaringer med kontaktpersonordningen evalueres også.
- Bispedømmerådene arbeider med overgrepssproblematikk på generelt grunnlag og forplikter seg til å arbeide mer aktivt med å få ut informasjon om kontaktpersonene og til å gi disse mulighet for faglig utvikling ved blant annet å prioritere kursing i Ressurssenterets regi.
- Arbeidet vurderes med tanke på å komme internasjonale kirkelige sammenhenger til gode.

## **B FOKUSERE PÅ SEKSUELLE OVERGREP MOT GUTTER**

### **Situasjonsbeskrivelse**

Flere saker der det er skjedd overgrep mot gutter i kirkelige miljøer er blitt behandlet i rettsapparatet. Kirkelig Ressurssenter for Mishandlede kvinner og andre som arbeider med overgrepssproblematikk opplever at menn forteller historier om overgrep som tilsvarer de kvinner forteller. Mørketallene også for denne type overgrep er sannsynligvis store.

Denne sida ved overgrepssproblematikken er blitt dårlig ivarettatt. Riktignok har apparatet som er bygget opp på bispedømmeplan for å fange opp overgrepssaker også gutter og menn som målgruppe. Men det gjenstår mye, både når det gjelder å kartlegge problemet og etablere et tilbud tilpasset målgruppa. Det er derfor et stort behov for at de erfaringene som allerede er gjort innen de kirkelige miljøene blir bearbeidet og komplettert med stoff fra andre faglige sammenhenger. Kirkerådet har sendt en henvendelse til Norges KFUM om dette, der en ber organisasjonen komme med forslag til hvordan kirken kan arbeide videre med problemet. En har påpekt at en ser det som ønskelig at Ressurssenterets kompetanse og gode forutsetninger forøvrig blir nyttet i dette arbeidet. Åpen Kirkegruppe kan nevnes som eksempel på ei gruppe som spesielt har arbeidet med temaet overgrep.

Fra Kirkerådets informasjonsbrosjyre «Ulovlig seksualitet i kirken»:

*Ingen ansatte eller frivillige ledere i kirken har lov til å utnytte andres tillit for å tilfredsstille egne følelsesmessige eller seksuelle behov.*

*Alle som kommer til kirken har rett til å bli møtt med respekt for egne grenser.*

*Noen bærer på vonde hemmeligheter.*

*Mange, gutter og jenter, kvinner og menn har opplevd å bli misbrukt.*

*Kirken vil ta dette på alvor. Kirken vil støtte den som har vært utsatt for overgrep. Kirken har derfor oppnevnt kontaktpersoner i hvert bispedømme.*

*Kontaktpersonene vil lytte til historier om vonde opplevelser og gi støtte til egne valg i en vanskelig situasjon.*

## **Målsetting**

- Å sette søkelyset på overgrep mot gutter i kirkelige miljøer.
- Å finne fram til og iverksette tiltak for gutter og menn som har vært utsatt for seksuelle overgrep.

## **Tiltak**

- Det arrangeres et seminar med aktuelle kirkelige organer, kristelige organisasjoner og andre kirkesamfunn der en drøfter behov og muligheter for tiltak overfor gutter som er blitt utsatt for misbruk.
- Aktuelle tiltak med gutter og menn som målgruppe vurderes og iverksettes på bakgrunn av de forslag som framkommer i den kartleggings- og refleksjonsprosessen som er igangsatt. Kirkerådet må prioritere dette arbeidet også når det gjelder økonomiske midler.

C ARBEIDE MED GUDSBILDE, SPRÅK OG LITURGI I LYS AV OVERGREPSERFARINGER

## **Situasjonsbeskrivelse**

Sitater av «Lise» i «Kvinnens gudsbilde i lys av en overgrepfortelling», en fordypningsoppgave i systematisk teologi av Helene Horsfjord:

*Jeg forsøker å ikke forholde meg til Gud som en del av mitt liv og min virkelighet. Jeg forsøker på sett og vis å ikke stille de eksistensielle spørsmålene som gjør at problemet om Guds eksistens og om hvordan Gud i så fall forholder seg til meg blir aktualisert.*

*Men jeg lykkes bare måtelig - og vet at jeg før eller siden må ta dem fram igjen antakelig.*

.....

*En ting er særlig vanskelig. Nattverd. Jeg tror kanskje det er fordi det blir så tydelig, konkret, personlig. Jeg er redd «intimitetsfølelsen» - og tanken på å spise og drikke «Jesu kropp» gjør meg kvalm.*

*Dessuten er presten så tydelig «mellommenneske» der, en som formidler noe fra Gud til meg. Nattverd ..... er en situasjon der jeg føler meg «tvunget» til å definere meg selv innenfor eller utenfor - det blir galt, og jeg blir frustrert.*

Kirkelig Ressurssenter for Mishandlede kvinner markerte åpningen i desember 1996 ved en gudstjeneste i Lovisenberg kirke og har etter dette arrangert jevnlig gudstjenester. Ressurssenterets stille rom brukes bevisst, og opplegg for gudstjenestene utarbeides i et fellesskap mellom kvinner som bruker senteret og senterets prest og diakon. Det skjer en kontinuerlig teologisk refleksjon om spørsmål som gjelder overgrep og kristen tro, og det er allerede høstet viktige erfaringer fra arbeidet med liturgisk bearbeiding av overgrep. Det er viktig at kirken får del i denne innsikten.

Det følgende gjengir noe av Ressurssenterets beskrivelse av arbeidet med språk, gudsbilder og liturgi:

Et tema som ofte går igjen i samtaler på Kirkelig Ressurssenter for Mishandlede kvinner, enten det er med psykologen, diakonen eller presten, er den ødelagte troen og de knuste gudsbildene. Mange bærer på en lengsel etter Gud og etter tilhørighet til et fellesskap. Ofte synes det likevel umulig å kunne være til stede i fellesskapet og møte Gud med den vonde livshistorien og erfaringene av overgrep, skyld og svik. Mange har selv måttet vende seg bort fra Gud og fra det kristne fellesskapet for å bevare seg selv. Andre bærer på dype sår etter å ha blitt sviktet og ekskludert fra en sammenheng.

Gudsbildet, forhold til autoriteter og foreldre blir aktualisert på en vanskelig måte. Mange har erfart at troen og Gud blir brukt mot dem i en overgrep- eller mishandlingssammenheng. «Hvordan er det mulig? Hvordan kunne Gud tillate?» er spørsmål som går igjen. Selvbildet blir også rammet, og spørsmål som gjelder reell skyld og påført skyld og skam blir aktivert i et forsøk på å forstå og gi mening til overgrepserfaringen. Ofte gjør overgrep det umulig å tro på Gud og det kristne fellesskapet. Det er grunnlag for å snakke om **religiøse skader** på grunn av overgrep og krenkelser. Dette er kanskje skader og senvirkninger som er enda mer usynlige og tabubelagte enn psykologiske skader og senvirkninger. Å forstå og erkjenne dette er en utfordring for kirken. Det er også en utfordring å kunne møte den lengselen etter Gud og etter fellesskapet som fremdeles er levende, og gi rom og impulser til refleksjon og bearbeiding av brennende menneskelige og teologiske spørsmål.

## Målsetting

- Å bevisstgjøre kirken på problemfeltet religiøse skader og mulighetene for at liturgi og gudstjeneste kan medvirke til at helende prosesser kan igangsettes.
- Å bidra til at kirken kan fordype sin teologi og utvide sin liturgiske praksis ved å lytte og lære av overgrep- og krenkelseserfaringer.

### Tiltak

- Kirkerådet arrangerer, i samarbeid med Kirkelig ressurscenter for mishandlede kvinner, et seminar/en høring om religiøse skader som følge av seksuelle overgrep.
- Bispemøtet oppfordres til å drøfte og reflektere teologisk over temaet religiøse skader.
- Ressurssenteret gis støtte for å utgi en publikasjon om erfaringer fra arbeidet med religiøse skader, der liturgiske material og andre aktuelle bidrag fra Ressurssenteret er samlet.
- Arbeidet med teologisk og liturgisk bearbeidelse av religiøse skader ses som en del av satsingsområdet åndelig fornyelse.

«Trostekst» fra Ressurssenterets gudstjeneste 14.3.1999:

*Jeg tror på Gud, som lider når jeg har det vondt.  
 Jeg tror på Gud, som blir vred når mennesker krenkes.  
 Jeg tror at Gud ikke tåler uretten som rammer menneskene.  
 Jeg tror at Gud blir berørt.  
 Våre liv tilhører Guds historie.*

*Jeg tror på Jesus, som levde et liv.  
 Gjennom sin lidelse kjenner han menneskers smerte.*

*Jeg tror at mitt liv hører til i fellesskapet.  
 Jeg tror på en kirke, som trenger å høre min stemme.  
 Jeg tror på Gud, som kan gi verdighet og hvile.  
 Jeg tror på Gud, som kan gi frihet.*

## V Integrere og spesialisere arbeidet med kvinnespørsmål og likestilling

### Kirkemøtets vedtak

1988:

Kyrkjemøtet ber om at det så raskt som råd, seinast 1990, blir lagt fram ein framdriftsplan for gjennomføringa av Det økumeniske tiåret i Noreg.

Kyrkjemøtet vil oppmoda bispedømeråda om å setja ned arbeidsgrupper som kan planlegge og drøfte aktuelle tiltak i samband med Det økumeniske tiåret.

1990:

9. Til å følgje opp arbeidet med Det økumeniske tiåret ber Kyrkjemøtet Kyrkjerådet setje ned eit særskilt utval. Kyrkjerådet utarbeider mandat og arbeidsopplegg for utvalet.

10. Kyrkjemøtet ber om å få rapport frå Kyrkjerådet om arbeidet med Det økumeniske tiåret to gonger, ein gong i denne Kyrkjemøteperioden, i 1993, og ein gong i neste periode, i 1996.

1993:

4. For å sikre ei oppfølging av Det økumeniske tiåret på bispedømeplan, bed Kyrkjemøtet bispedømeråda utarbeide ein tempoplan for dette arbeidet dei komande fem åra. Arbeid med å utforme prosjekt med tanke på Særfond II-midlar må prioriterast.

1996:

1. Ein samla rapport om gjennomføringa av Det økumeniske tiåret bør leggjast fram for kyrkjemøtet i 1999 saman med ein strategiplan for å styrkja og utvikla vidare kyrkja sitt arbeid med kvinne- og likestillingsspørsmål i framtida.

### Situasjonsbeskrivelse

Kirkerådet oppnevnte våren 1999 Nemnd for kvinnespørsmål og likestilling som et rådgivende organ for de sentralkirkelige råd. Nemnda skal arbeide med saker som gjelder kvinne- og likestillingsspørsmål både nasjonalt og internasjonalt, og skal dermed også ivareta økumeniske anliggender. Nemnda skal dessuten ivareta Den norske kirkes anliggender i internasjonale og økumeniske organer i saker som angår kvinner.

Bjergvin er det eneste bispedømmet som har eget kvinneutvalg.

Arbeidet med kvinne- og likestillingsspørsmål gjelder alle arbeidsfeltene innen de sentralkirkelige råd. Helhetstenkning og tverrfaglighet blir derfor viktig. Dessuten viser all erfaring at en dobbel strategi for arbeidet gir de beste resultatene. Dobbelt strategi innebærer både at likestillingsperspektivet generelt skal integreres i det løpende arbeidet på de ulike feltene, og at kvinne- og likestilling samtidig skal ivaretas som eget arbeidsfelt. De aller fleste saker har et kvinne- og likestillingsperspektiv. Det har samtidig vist seg å være nødvendig å ha egne organ, som har et spesielt ansvar for å ivareta anliggendet som eget arbeidsfelt. Det er ved en slik dobbel strategi likestilling blir forsøkt ivaretatt i rammen av den norske stat. Det er også slik både Kirkenes Verdensråd, Det Lutherske Verdensforbund og etter hvert også KEK tilrettelegger arbeidet.

Det kan være naturlig å sammenligne seg med Den svenske kirke. Et eget sentralkirkelig arbeid med kvinne- og likestillingsspørsmål ble etablert i denne kirken, som et resultat av Det økumeniske tiåret. I flere av bispedømmeadministrasjonene derimot, er det en lang tradisjon for eget kvinnearbeid av det mer tradisjonelle slaget, men dette har etter hvert også fått likestilling som en av målsettingene. Mange av verdens kirker, som for eksempel både den svenske og den største lutherske kirken i USA (ELCA) har egne kvinneorganisasjoner innen kirken, men slike tradisjoner er fremmed i Den norske kirke. Både i Sverige og i flere andre land er dessuten økumeniske kvinneorganisasjoner og økumenisk samarbeid om likestilling og kvinnespørsmål mer framtrædende enn i Norge.

### **Målsetting**

- Å sikre at kjønns- og likestillingsperspektiv blir belyst på alle områder i kirken, i saker såvel som på det strukturelle og åndelige plan.

### **Tiltak**

- Hver nemnd under de sentralkirkelige råd oppfordres til å drøfte hvordan kvinneperspektivene og hensynet til likestilling kan integreres/ivaretas innenfor nemndas arbeidsfelt.
- De sentralkirkelige råd legger til rette for at det spesielle arbeidet med kvinne- og likestillingsspørsmål fortsatt gis muligheter for fordypning og utvikling.
- Bispedømmerådene oppfordres til å drøfte og vedta planer for arbeidet med kvinnespørsmål og likestilling.
- Bispedømmerådene oppfordres til å nedsette eget utvalg eller arbeidsgruppe til å ivareta kvinnespørsmål og likestilling.

På seminaret som markerte avslutningen av Det økumeniske tiåret hadde Gunvor Lande blant annet følgende refleksjoner i et foredrag om Kirkerådets lederutviklingsprogram for kvinner i kirken:

*Ein ny fellesskap av kvinner og menn i kyrkje og samfunn. Det er ein eskatologisk visjon. Når den fellesskapen er nådd, sluttar også kvinnearbeidet i kyrkja. Men som gode lutheranarar talar me om realisert eskatologi. Me eig det i tru her og no, og arbeider på å realisere det.*

# **Strategiplan for oppfølging av kvinnespørsmål og likestilling**

**Den norske kirke skal:**

- **Fremme kvinners deltakelse i kirken**
- **Synliggjøre og styrke kvinners arbeid med teologi, gudstjeneste- og trosliv**
- **Vektlegge kvinners kompetanse i kirkens arbeid for fred, rettferdighet og vern om skaperverket**
- **Intensivere kirkens innsats mot vold og overgrep**
- **Integrere og spesialisere arbeidet med kvinnespørsmål og likestilling**

